

جامعه شناسی سینما

مصطفی مرشدلو

در حوزه جامعه شناسی سینما، متأسفانه آثار زیادی در دسترس نیست. این نقیصه به طور جدی، در تألیفات گونا گونی که در حوزه جامعه شناسی سینمای ایران، از سوی نویسندگان مختلف، به نگارش در می آیند دیده می شود. ضعف دیدگاه و شیوه های تحلیل جامعه شناسانه اطلاعات و اساساً مدلی اجتماعی برای تبیین جریانات گونا گون سینمایی، از جمله بارزترین نقصان ها و کاستی هایی است که می توان در این زمینه، به آنها اشاره کرد. این مقاله در پی ارائه سیما یی از یک کتاب در زمینه جامعه شناسی سینما است که می تواند چنان منبع و مرجعی قابل استفاده برای تحلیل اجتماعی سینما به شمار آید.

عنوان اصلی کتاب، جامعه شناسی هنر فیلم، نوشته جرج هواکو است و به نام جامعه شناسی سینما، توسط بهروز تورانی ترجمه شده است. جامعه شناسی سینما کتابی بی ادعاست و سر آن ندارد که نسخه ای جامع و مانع و بی نقص ارائه دهد. بلکه به ادعان نویسنده اش، تلاشی است در بررسی سه جریان سینمایی که ظهور و سقوط آنها مشخص است. نویسنده در مقدمه مهمی که نگاشته، تلاش خود را مصروف ارائه طرحی کرده که براساس آن سه جریان مهم سینمایی جهان را بررسی و تحلیل کرده است.

۱۱. اکسپرسیونیسم آلمان؛ ۲. اکسپرسیو - رئالیسم شوروی؛ ۳. نئورئالیسم ایتالیا.

در زمینه هر یک از این جریان های سینمایی، کتاب ها و تألیفات قابل ملاحظه ای به زبان فارسی وجود دارند؛ اما کمتر اثری می توان یافت که با نوع نگاه خاص این کتاب، به این سه جریان سینمایی تقرب حاصل کرده باشد.

به هر روی، کتاب هواکو می کوشد با ارائه طرحی جامعه شناختی، مبتنی بر مدلی که مارکس در تحلیل مسایل اجتماعی پیش کشید - طرحی که مبتنی بر زیربنای روابط تولیدی و اقتصادی و روبنای ایدئولوژیکی و فرهنگی بود - شرایط و زمینه های بررسی ظهور و سقوط این جریان های سینمایی را فراهم کند.

طرحی که نویسنده این کتاب بر اساس آن، سینمای سه کشور آلمان، شوروی و ایتالیا را بررسی کرده، مبتنی بر چهار عنصر قوام دهنده است که با خلأ و کمبود هر یک از آنها، شکل گیری جریان سینمایی با اخلال مواجه می شود:

۱. کادری از کارگردانان، فیلمبرداران، مونتورها، بازیگران و دیگر تکنسین ها؛

۲. مجموعه ای از ابزارهای صنعتی لازم برای تولید فیلم؛

۳. وجود تشکیلات صنایع فیلم که یا با ایدئولوژی مطرح شده در این فیلم ها هماهنگی دارد یا دست کم به آن اجازه بروز می دهد؛

۴. جو سیاسی که با ایدئولوژی مطرح شده در این فیلم ها هماهنگی دارد یا دست کم به آن اجازه بروز می دهد.

براساس این طرح در ماده اول، کتاب و نویسنده متوجه شرایط نرم افزاری شکل گیری یک موج فیلم است؛

کسانی که برحسب شرایط نو ظهور و تازه، بتوانند انتظارات جدید را پاسخ گویند و پیام های جدید ارائه دهند. ماده دوم ناظر به جنبه سخت افزاری مقوله موج فیلم است؛ وجود دوربین و فیلم خام که در دسترس افراد باشد تا بتوانند به راحتی، در حوزه فیلم سازی فعالیت کنند. ماده سوم ناظر به نهاد یا تشکیلات بانی تولید فیلم است؛ یعنی تهیه کننده و حمایت کننده مالی فیلم که باید با پیام فیلم موافق باشد و از ساخته شدن آن حمایت کند و تأمین مالی سازندگان فیلم را به عهده گیرد.

و ماده چهارم - که می توان آن را قابل اهمیت ترین دانست - ناظر به شرایط موجود سیاسی است که اجازه ارائه آثار تولید شده را بدهد و این معطوف به آن است که ایدئولوژی طرح شده در لایه های فیلم، بر معیارهای ایدئولوژیکی حزب سیاسی حاکم، منطبق باشد یا حداقل با آن مخالفت نکند.

نویسنده در بخش هایی که به کمبودها و نقصان های کارش اشاره می کند، این نکته را گوشزد می کند که منابع و مراجع لازم برای بررسی نقش دست اندرکاران و سیاست گذاران، به اندازه کافی موجود است؛ اما درباره تماشاچیان و استقبال و عدم استقبال آنان، اطلاعات اندکی وجود دارد. از این رو، نمی توان به لحاظ استقبال تماشاگران، تطور، تکامل و سقوط جریان های سینمایی یا موج فیلم ها را تحلیل کرد به همین دلیل، نویسنده خود را به بررسی اسناد در دسترس در دو حوزه سیاستگذاران و دست اندرکاران محدود می کند.

فصل اول کتاب به سینمای آلمان و اکسپرسیونیسم اختصاص یافته است. در این فصل، ضمن بررسی توصیفی چند فیلم شاخص سینمای اکسپرسیونیستی آلمانی، چون مطب دکتر کالیگاری، نوسفراتو و دکتر مابوزه، نقش سینماگران، سیاست مداران و اوضاع متغیر سیاسی آلمان در سال های جنگ جهانی اول و پس از آن، در شکل گیری موج فیلم های اکسپرسیونیستی نشان داده می شود. در ادامه، به سنخ شناسی ایدئولوژیکی سینماگران بزرگ این نهضت، مانند روبرت ونیه، جوزف فن اشترنبرگ و فریتس لانگ پرداخته می شود و به سمت گیری های مشترک آنها با یو. اف. آ نیز اشاره می شود و حمایت آن مؤسسه از آثار تولیدی این سینماگران، یکی از عوامل اصلی ادامه حیات آنها تلقی می شود. در فصل دوم که به تحلیل سینمای اکسپرسیو - رئالیستی شوروی پرداخته شده، ضمن اشاره به شرایط متغیر بعد از انقلاب اکتبر و تأسیس مدرسه ای سینمایی برای تربیت نسل جدید سینماگران و حضور کسانی چون کولوشف، آیزنشتاین، ورتوف و پودوفکین در فعالیت های مرتبط با این مؤسسه، اشاره می شود که حضور آنان در جبهه لهستان، زمینه ای فراهم کرد تا آنها با دوربین آشنا شوند و فیلم های مستند بسازند.

در ادامه، نویسنده به جریان های مختلفی چون ملی شدن صنعت فیلم و مواد خام سینمایی و تبعات آن و تغییرات گسترده مدیریتی در حوزه سینمای شوروی اشاره می کند و به بررسی تأثیر آن بر شکل گیری موج جدید فیلم سازی شوروی می پردازد. نهاد دولتی ای که به نام سووکنیو تأسیس شد و کار تهیه، تولید و پخش فیلم را به عهده گرفت، زمینه لازم برای ساخت فیلم های اکسپرسیو - رئالیستی را به وجود آورد. در فصل سوم، نویسنده به تحلیل سینمای نئورئالیستی ایتالیا می پردازد و با ترسیم اوضاع اجتماعی دوران پس از جنگ دوم جهانی، زمینه های ارجاعی این فیلم ها را توضیح می دهد.

در این فصل، ضمن معرفی سینماگرانی چون ویسکونت، زاواتینی، روسلینی، دسیکا و دسانتیس و زمینه

اجتماعی آنان، به نقش مرکز تجربی برای تربیت نسل سینماگران نو ایتالیا اشاره می کند و در ادامه به نقش خاص مجموعه استودیوهای تولید فیلم چینه چیتا و شرایط خاص ایدئولوژیکی حاکم بر فضای آن زمان ایتالیا نیز اشاره می شود. بخش پایانی کتاب ضمن اشاره به همان عناصر ساختاری که در فصل اول و مقدمه کتاب آمده بود، به مقایسه وجوه تشابه و تفاوت این سه موج فیلم می پردازد.

کتاب جامعه شناسی سینما با وجود حجم اندک خود، نشان می دهد که در روش تحلیل اجتماعی سینما، نمی توان بدون وجود روش و متدولوژی درست برای تحلیل و تجزیه اطلاعات، به نتیجه مطلوب رسید.

شیوه نگارش کتاب، بسیار خوب و سنجیده است و نویسنده به هیچ روی، از مواضع و مقدماتش عدول نمی کند، بلکه می کوشد فیلم های اشاره شده در متن را با معیاری خاص، تجزیه و تحلیل کند. به هر روی، تأمل در نتایج و روش کار نویسنده کتاب، برای درک هر چه بهتر جامعه شناسی سینما مفید خواهد بود و برای نسل جوان، محقق و پژوهشگر معاصر می تواند الگویی برای تجزیه و تحلیل جریانات و اتفاقات سینمایی در حوزه تاریخی بعد از انقلاب اسلامی ایران را فراهم کند.

خواندن این کتاب را به شما توصیه می کنیم.

۱. جرج هواکو، متولد ۲۱ دسامبر ۱۹۷۱، در اکلند کالیفرنیا است. وی دارای دکترای جامعه شناسی، دکترای فیلم و هنرهای تئاتری و همچنین فارغ التحصیل رشته فلسفه از دانشگاه کالیفرنیا (برکلی) است. تألیفات وی عبارت است از: جامعه شناسی هنر فیلم (۱۹۶۲) و مقالات متعدد در مباحث جامعه شناسی زبان و ادبیات. وی به زبان های اسپانیایی و فرانسه تسلط دارد.